

ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

Από την αρχαία Ελλάδα μέχρι σήμερα

Ιστορικά και επιστημονικά είναι παραδεκτό ότι η Βυζαντινή Μουσική και ιδιαίτερα στην μορφή που χρησιμοποιείται σήμερα στην Ορθόδοξη Εκκλησία, έχει τις ρίζες της στην αρχαία ελληνική μουσική. Τα βασικά χαρακτηριστικά της μουσικής των αρχαίων Ελλήνων, όπως η μονοφωνία, η ποικιλία των τονικών διαστήματων στις διάφορες κλίμακες και όλων εκείνων των στοιχείων που χαρακτήριζαν τους τρόπους της αρχαίας ελληνικής μουσικής, υπάρχουν και στους λεγόμενους ήχους της Βυζαντινής μουσικής. Εξ άλλου η λέξη τροπάριο, που σημαίνει ψάλλμα που ακολουθεί συγκεκριμένη μελωδία, προέρχεται από την λέξη τρόπος, τον όρο αυτό της αρχαίας ελληνικής μουσικής.

Οι Έλληνες δάνεισαν την γλώσσα τους στην νέα θρησκεία, τον Χριστιανισμό, για να γίνει εργαλείο για την διάδοσή της στον τότε γνωστό κόσμο, αλλά ταυτόχρονα έδωσαν και την μουσική τους για χρήση στην λατρεία. Κι' αυτό ήταν φυσικό μια και η πρωτοβουλία για την διάδοση της νέας θρησκείας περνά κυρίως στους Έλληνες μετά τον 1ο μ.Χ. αιώνα. Τι πιο φυσικό λοιπόν ταυτόχρονα με την γλώσσα να χρησιμοποιούν και την μουσική τους για τις ανάγκες της λατρείας.

Αυτή η ευτυχής ιστορική συγκυρία λοιπόν, έγινε αιτία μέσα από την νέα θρησκεία να διατηρηθούν πολλά από τα στοιχεία της αρχαίας ελληνικής μουσικής μέχρι τις μέρες μας. Βέβαια δεν ήταν δυνατόν να παραμείνει η μουσική των αρχαίων Ελλήνων αυτοόσια. Η Εκκλησία κράτησε τα στοιχεία εκείνα που ταιριάζουν στην λατρεία, αλλά ταυτόχρονα οι νέοι δημιουργοί κράτησαν τις βασικές δομές της αρχαίας μουσικής στα έργα τους. Βλέπουμε λοιπόν σήμερα ότι οι οκτώ ήχοι της Βυζαντινής μουσικής είναι σε πλήρη αντιστοιχία με οκτώ από τους δεκαπέντε τρόπους των αρχαίων Ελλήνων. Για παράδειγμα ο πρώτος ήχος είναι ο Δώριος τρόπος των αρχαίων, ο δεύτερος ο Λύδιος, ο τρίτος αντιστοιχεί στον Φρύγιο, ο τέταρτος στον Μιξολύδιο κ.ο.κ.

Το πιο σημαντικό όμως στοιχείο της αρχαίας ελληνικής μουσικής, που κρατάει η Βυζαντινή μουσική και την κάνει ιδιαίτερα να ξεχωρίζει από την Ευρωπαϊκή, είναι η μεγάλη ποικιλία των τονικών διαστημάτων. Αντί λοιπόν της κλίμακας που αποτελείται μόνο από τόνους και ημιτόνια, η Βυζαντινή μουσική χρησιμοποιεί κλίμακες με πολύ περισσότερα τονικά διαστήματα. Σαν παράδειγμα αναφέρουμε την κλίμακα του τέταρτου ήχου που έχει τριών ειδών διαστήματα, ορισμένα των οποίων μάλιστα μεταβάλλονται ελαφρά ανάλογα με την πορεία του μέλους. Έτσι ενώ η μελωδία κινείται πολλές φορές το πολύ σε μια οκτάβα, η ποικιλία των διαστημάτων και η μεταβολή τους παράγει πολλή μεγάλη ποικιλία ακουσμάτων και μάλιστα πολύ ευχάριστων ακουστικά.

Την λεπτομερή αυτή διαίρεση της κλίμακας παρατήρησε πρώτος ο Πυθαγόρας (500 π.Χ.), μέγας μαθηματικός και μουσικός της αρχαιότητας, και την περιέγραψε με μαθηματική λεπτομέρεια στην περίφημη θεωρία του περί χορδής. Ονόμασε μάλιστα την κλίμακα αυτή φυσική επειδή το άκουσμα της είναι ιδιαίτερα ευχάριστο.

Υπάρχουν όμως και άλλα στοιχεία συγγένειας της Βυζαντινής μουσικής με την αρχαία ελληνική, εκτός από τις ποικιλίες των διαστημάτων και κλιμάκων. Το μουσικό μέλος στην λατρεία, καλείται να «ντύσει» ακουστικά το στίχο ή το κείμενο, με σκοπό να βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση του και να δημιουργήσει τα ανάλογα συναισθήματα στον πιστό. Επομένως η Βυζαντινή μουσική είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον στίχο και γι' αυτό είναι καθαρά φωνητική. Όλοι οι μεγάλοι υμνογράφοι ήσαν ταυτόχρονα και ποιητές του στίχου ή του κειμένου που μελοποιούσαν. Βλέπουμε λοιπόν και εδώ την αρχαία ελληνική παράδοση να διατηρείται στους ρυθμούς αλλά και στη γλώσσα της ποίησης. Ο ίαμβος, ρυθμός θριαμβευτικός της αρχαίας ελληνικής ποίησης είναι πολύ προσφιλής σε πολλούς μελωργούς και ιδιαίτερα στον θεμελιωτή της Βυζαντινής μουσικής και κορυφαίο μελωργό Ιωάννη τον Δαμασκηνό (7ος μ.Χ. αιώνας). Χαρακτηριστικό παράδειγμα από τα έργα του, οι ιαμβικές καταβασιές των Χριστουγέννων «{Εσωσεν λαόν}» και των Φώτων «Στείβει θαλάσσης» σε ήχο πρώτο και πλάγιο του δευτέ-

ρου αντίστοιχα. Αλλά και ρυθμοί από χορικά αρχαίων ελληνικών τραγωδιών είναι συνηθισμένοι σε βυζαντινά μέλη. Παράδειγμα το προεόρτιο τροπάριο των Χριστουγέννων «Ο@ικος τ'ύ [Εφραθ'α], σε ήχο πλάγιο του δευτέρου, που ταιριάζει απόλυτα στο μέτρο με χορικά του Ευριπίδη.

Τέλος βλέπουμε και ένα ιδιαίτερο σεβασμό στη διατήρηση όλων των γλωσσικών στοιχείων της αρχαίας γλώσσας, ώστε να μη χαθεί ο θαυμάσιος αυτός πλούτος και η δυνατότητα περιγραφής με ακρίβεια των πιο λεπτών νοημάτων. Ακόμη και Ομηρικές λέξεις επιστρατεύονται για περισσότερη εκφραστική ποικιλία, ιδιαίτερα από τον Ιωάννη τον Δαμασκηνό. Έτσι αντί για σπήλαιο χρησιμοποιεί την λέξη «σπέος» και αντί για φωνή την λέξη «{σπα», λέξεις που οι δύο αρχαϊκές.

Με όλα αυτά που αναφέραμε δεν πρέπει βέβαια να νομίσει κανείς ότι η σημερινή Βυζαντινή μουσική είναι ένα ωραίο «απολίθωμα» της αρχαίας ελληνικής. Αν και τα εκκλησιαστικά πράγματα δεν εξελίσσονται ραγδαία και πάντα υπάρχει σ' αυτά σεβασμός στην παράδοση, ειδικά στην μουσική της λατρείας είχαμε μεγάλες εξελίξεις στους είκοσι χριστιανικούς αιώνες. Από τα απλά μέλη που έψελνε όλος ο λαός, φτάσαμε σήμερα να έχουμε ένα ασύγκριτο πλούτο μελωδιών σε ποιότητα αλλά και σε όγκο, τέτοιο που μόνο καλά πεπαιδευμένοι και χαρισματούχοι φωνητικά ψάλτες μπορούν να ερμηνεύσουν και να αποδώσουν σωστά. Εκτός από τον Ιωάννη τον Δαμασκηνό, σ' όλους τους αιώνες που ακολούθησαν υπήρξαν μεγάλοι δημιουργοί και δάσκαλοι στην Ανατολή αντάξιοι των μεγάλων δημιουργών της κλασικής μουσικής της Δύσης. Να αναφέρουμε επιγραμματικά τον Ρωμανό τον μελωδό (6ος μ.Χ αιώνας), τον Ιωάννη Κουκουζέλη (12ος αιώνας), τον Πέτρο τον Πελοποννήσιο (18ος αιώνας), που απετέλεσαν σταθμούς στην εξέλιξη της Βυζαντινής μουσικής.

Τον 19ο αιώνα τρεις μεγάλοι δάσκαλοι ο Χρυσάνθος, επίσκοπος Μαδύτου, ο Γρηγόριος ο πρωτοψάλτης και ο Χουρμούζιος ο χαρτοφύλακας, βάζουν τις επιστημονικές βάσεις της σύγχρονης Βυζαντινής μουσικής, ερμηνεύοντας με ακρίβεια τα διαστήματα των κλιμάκων και συστηματοποιώντας τη σημερινή σημειογραφία. Ειδικά ο Χρυσάνθος, γνώστης και της ευρωπαϊκής και περσικής μουσικής, συγγράφει ένα θηριώδες έργο 700 σελίδων με τίτλο «Μέγα Θεωρητικό της Μουσικής». Σ' αυτό συστηματοποιεί και ερμηνεύει όλες τις λεπτές έννοιες της θεωρίας της Βυζαντινής μουσικής, σε αντιπαράβολη μάλιστα με τις γνώμες των αρχαίων Ελλήνων μουσικών αλλά και των αντιστοιχών εννοιών της ευρωπαϊκής μουσικής. Στην συνέχεια άλλοι δάσκαλοι μεταφέρουν με ακρίβεια στην νέα σημειογραφία όλους τους μέχρι τότε ύμνους που κυρίως ακουστικά ή με κρυπτογραφικό τρόπο είχαν φτάσει μέχρι τότε περνώντας από γενιά σε γενιά. Έτσι εμείς έχουμε σήμερα στην διάθεση μας όλο αυτό τον ανεκτίμητο πλούτο.

Και φτάνουμε στις μέρες μας. Ο 20ος αιώνας είναι ο αιώνας της συστηματικής διδασκαλίας και διάδοσης της Βυζαντινής μουσικής. Ο Κωσταντίνος Ψάχος εισάγει την διδασκαλία της Βυζαντινής μουσικής για πρώτη φορά στο ωδείο της Αθήνας το 1902. Από και πέρα τα πράγματα εξελίσσονται ραγδαία και φτάνουμε στο σήμερα που όχι μόνο παντού στη Ελλάδα αλλά και σε πολλά ωδεία και μουσικές Ακαδημίες της Ευρώπης και της Αμερικής διδάσκεται η Βυζαντινή μουσική.

Εμείς οι Έλληνες πρέπει να είμαστε υπερήφανοι γιατί είμαστε ο μοναδικός λαός στον κόσμο που έχει δική του σημειογραφία για την μουσική του. Μια σημειογραφία που είναι ικανή να περιγράψει με ακρίβεια τις λεπτές σχέσεις των διαστημάτων, των κλιμάκων και γενικά αυτό που λέμε «ύφος» στην Βυζαντινή μουσική. Έχουμε λοιπόν καθήκον όχι μόνο να διατηρήσουμε αλλά και να διαδώσουμε την μουσική μας μαθαίνοντας και διδάσκοντας την στους νέους. Θα ήταν κρίμα ο μεγάλος αυτός θησαυρός, κομμάτι της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, να μείνει αναξιοποίητος ή το χειρότερο να περάσει σε ξένα χέρια.

Βέβαια θέλει κόπο και προσπάθεια η εκμάθηση της Βυζαντινής μουσικής, όπως και κάθε μουσικής άλλωστε. Αλλά έχει και άλλες απαιτήσεις, όπως φωνητικά προσόντα, αυτοπειθαρχία και πολλή-πολλή μελέτη, συνδυασμένη με πρακτική εξάσκηση στο αναλόγιο. Επιφυλάσσει όμως στον γνώστη της και κάτι το ξεχωριστό, μια άυλη αμοιβή που δεν περιγράφεται με λόγια. Πράγματι ο σωστός ψάλτης δεν είναι μόνο ένας καλλιτέχνης, με ότι αυτό συνεπάγεται, αλλά και μύστης μιας θείας τέχνης. Γι' αυτό και ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος παρακινώντας τους νέους να μάθουν μουσική για να γίνουν ψάλτες έλεγε: «Μάθε ψάλλειν και όψει του πράγματος την ηδονήν».